

AFGANİSTAN'IN COVID-19 İLE MÜCADELESİNDAKİ ZORLUKLAR

Afghanistan's Challenges In Combating Covid-19

Zabihullah DASHTI ¹

Cite As: Dashti, Z. (2021). "Afganistan'ın Covid-19 İle Mücadelesindeki Zorluklar", International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies, (e-ISSN:2587-2168), Vol:7, Issue:34; pp:816-829

ÖZET

2020 yılının başlarında dünyayı etkisi altına alan salgın, yıllardır devam eden istikrarsızlık ve yoksullukla mücadele eden Afganistan'ı ciddi derecede olumsuz etkilemiştir. Kızamık, çocuk felci ve tüberküloz gibi hastalıklardan kurtulamayan Afganistan, yeterli sağlık altyapısına sahip olmadığı bir dönemde yeni bir virüs ile karşı karşıya kalmıştır. Ülkede sağlık hizmet kapasitesinin son derece zayıf olması dolayısıyla, gerçek vaka ve ölüm sayısının resmi istatistiklerin çok üzerinde olduğu kabul edilmektedir. Ülkede vaka sayısının düşük olması sağlık sisteminin kapasitesi ile doğrudan alakalıdır. İç savaş, beslenme sorunu, işsizlik, yoksulluk ve tıbbi yetersizliklerle karşı karşıya kalan Afganistan, Mayıs ayında Covid-19 vakalarının artması ile yetersiz derecede olan sağlık sistemi tamamen çökmüştür. Salgın ile mücadelede, toplum katılımının düşük olmasının yanı sıra, sağlık personel ve sağlık ekipman yetersizliği Afganistan'ın karşı karşıya kaldığı en önemli zorluklardandır. Bununla birlikte, bazı bölgelerde sağlık tesislerinde kontrol önlemleri dahil olmak üzere sosyal mesafe kurallarına, kısıtlamalara ve sağlık tavsiyelerine düşük düzeyde uyma ve kırsal bölgelerde halkın sağlık hizmetlerine sınırlı erişimi, Covid-19 ile mücadeleyi daha da zorlaştırmıştır. Öte yandan salgınla mücadelede uluslararası toplumun Afganistan'a sağladığı mali destek yolsuzluk nedeniyle kullanılamamıştır. Bu çalışmanın amacı; salgınının iç çatışma yaşayan Afganistan'da yarattığı tahribatı ortaya çıkarmak, salgın ile mücadeledeki eksiklikleri ve zorlukları ele almaktır.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Savaş, Yolsuzluk, Covid-19, Yoksulluk

ABSTRACT

The epidemic, which affected the world at the beginning of 2020, seriously affected Afghanistan, which has been struggling with instability and poverty for years. Afghanistan, which could not get rid of diseases such as measles, polio and tuberculosis, faced a new virus at a time when it did not have sufficient health infrastructure. Due to the extremely weak health service capacity in the country, it is accepted that the actual number of cases and deaths is well above the official statistics. The low number of cases in the country is directly related to the capacity of the health system. Afghanistan's health system, which has been struggling with problems such as civil war, malnutrition and medical insufficiency, completely collapsed in May with the increase in Covid-19 cases. In the fight against the epidemic, in addition to the low community participation, the shortage of health personnel and health equipment is one of the most important challenges facing Afghanistan.

However, insufficient infection prevention and low adherence to social distancing, restrictions and health advice, including control measures in health facilities in some areas, and limited public access to healthcare in rural areas have made the fight against Covid-19 even more difficult. On the other hand, the financial support provided by the international community to Afghanistan in the fight against the epidemic could not be used due to corruption. The aim of this study; The aim is to reveal the destruction caused by the epidemic in Afghanistan, which is experiencing internal conflict, and to address the deficiencies and difficulties in the fight against the epidemic.

Key words: Afghanistan, War, Corruption, Covid-19, Poverty

1. GİRİŞ

Covid-19 virüsünün 2020 yılı başlarında salgına dönüşmesi ile tüm dünya ülkelerini etkisi altına almıştır. Aralık 2019 yılında Çin'in Wuhan şehrinde ortaya çıkmasının üzerinden yaklaşık iki yıl geçmesine rağmen hala yayılmakta olup, siyasi ve sosyal etkilerinin yanı sıra eşi benzeri görülmemiş bir ekonomik kriz yaratmıştır. Daha önceki krizler gibi tek bir ülkeyle sınırlı olmayan ve dünyada çok büyük ekonomik kayıplardan etkilenmeyen bir ülkeye nadiren rastladığımız bir krizdir (Çetiner ve Şahin, 2021, s. 52-60). 15 Ekim 2021 itibarıyla, dünya genelinde 239.437.517 Covid-19 vakası onaylanmış ve 4.879.235 kişi ölmüştür (DSÖ,2021). Salgının ortaya çıkmasının üzerinden 2 yıl geçmesine rağmen hala yıkıcı etkisini sürdürmektedir

Salgının en çok olumsuz etkilediği ülkeler iç çatışma ve ekonomik kriz yaşayan Afganistan gibi ülkeler olmuştur. Covid-19 salgını kırk yılı aşkın süredir devam eden çatışma ve istikrarsızlığın yol açtığı ekonomik krizle birleşince Afganistan'ı yeni büyük bir krizle karşı karşıya getirmiştir. Covid-19'un Çin'de patlak vermesinin ardından kısa süre içerisinde Afganistan'ın sınırlarına dayanması, ülkenin siyasi istikrarsızlık ve çatışma nedeniyle ekonomik zorlukların arttığı bir döneme denk gelmiştir. Kırılgan siyasi ve güvenlik yapıya

¹ Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler, Edirne/Türkiye

sahip Afganistan, ekonomik zorluklar yaşadığı ve en önemlisi Taliban ile çatışırken yeni bir sorunla karşı karşıya kalmıştır.

Afganistan nüfusun yüzde 50'sinden fazlası yoksulluk sınırının altında yaşamakta ve devletin ayakta kalması için de dış yardımın kesintisiz bir şekilde devam etmesi gerekmektedir. Covid-19 salgını nedeniyle nerdeyse tüm ülkeler seyahat kısıtlamalarının olumsuz ekonomik sonuçlarıyla mücadele ederken, Afganistan'daki krizin olumsuz ekonomik etkileri Afgan yaşamının zorluklarını artırmıştır. Kabil hükümeti tarafından Mart ayında ülke genelinde uygulanan kısıtlamalar, çok sayıda insanın işini kaybetmesine, ve ekonomik sorunların artmasına yol açmıştır. Hükümetin Mart ayında uyguladığı önlemler, büyük ve önemli şehirlerin karantina altına alınması, ülkede ekonomik faaliyetlerin kısıtlanması, bir yandan özel sektörün zarar görmesine, diğer yandan ülkenin iç gelirlerini olumsuz etkilemesine neden olmuştur.

Fakat Afganistan'da koronavirüs salgınında başka ülkelere göre düşük enfekte sayısına sahiptir. Bu sayısının düşük olması yolsuzlukla boğuşan devlet ve özellikle sağlık sistemi kapasitesinin yetersiz olmasıyla doğrudan ilişkilidir. Bununla birlikte Afganistan salgını ile mücadelede yeterli mali kaynağına sahip olmaması dolayısıyla gereken sağlık ekipmanları zamanında sağlayamamıştır. Bunun yanında sağlık altyapısının yetersizliği ile birlikte kamu kurumlarındaki yaygın yolsuzluk korona virüsüyle mücadele sürecini zorlaştırmıştır.

Özellikle ABD ve NATO güçlerinin Afganistan'dan çekilmesi ile kısa süre içinde Kabil hükümetinin düşmesi ve ardından Taliban'ın yönetimi ele geçirmesi ülkede siyasi ve ekonomik krizi beraberinde getirmiştir. Taliban'ın 20 yıl sonra yeniden Afganistan'da iktidara gelmesi ülke ve dünyada şok etkisi yaratmıştır. Batı ülkeleri tepki olarak Afganistan'a olan yardımlarını tamamen kesmiştir. Bu durum ülkede salgından olumsuz etkilenen ekonomiyi çökme eşiğine getirmiştir. Salgın ile mücadelede olumsuz etkilenen sağlık sistemi yardımların askıya alınması ile çökme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Bununla beraber salgın ile mücadele sürecinde aksaklıklar yaşanmış ve aşı çalışmaları da durdurulmuştur.

2. COVID-19 VE AFGANİSTAN

Çocuk felci, sıtma, hepatit, AIDS ve kızamık gibi hastalıklarla uzun zamandan buyan mücadele eden Afganistan, 2020 yılı başlarında daha ölümcül olan Covid-19 salgınıyla karşı karşıya kalmıştır. Aralık 2019'da Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan ve kısa süre içerisinde salgına (pandemi)'ye dönüşen korona virüsü (Covid-19) dünyanın neredeyse tamamına yayılmıştır. Dünya Sağlık Örgütüne göre, 5 Ekim 2021 yılı itibarıyla dünya genelinde yaklaşık 235 175 106 vaka kaydedilirken 4 806 841 kişi de hayatını kaybetmiştir (WHO, 2021).

Covid-19, Afganistan'ın Batı komşusu İran'da ortaya çıkması ile Afganistan için potansiyel bir tehdit haline gelmiştir. İran'da bu hastalığın ilk vakası, 20 Şubat 2017'de Kum şehrinde resmi kurumlar tarafından açıklanmıştır. İran'da Covid-19 vaka ve ölüm sayısının artmasıyla birlikte İran'da yaşayan kayıt dışı Afgan mültecilerin sağlık hizmetlerine erişememeleri gibi sebepler Afganistan'a dönüş dalgasını tetiklemiştir. Resmi rakamlara göre, virüsün ortaya çıkmasının yalnızca ilk iki haftasında 115bin 410 Afgan göçmen İran'dan ülkeye geri dönmüştür (Payman, 2020).

Resmi kaynaklara göre, günümüzde İran, Pakistan'dan sonra en çok Afgan göçmene ev sahipliği yapan ikinci ülke konumundadır. Afganistan Mülteciler ve Geri Dönüş Bakanlığına göre; İran, hâlihazırda yaklaşık bir milyon kayıtlı ve yaklaşık 1 milyon kayıt dışı Afgan göçmenlere ev sahipliği yapmaktadır (AMGB, 2021).

Afganistan'daki ilk Covid-19 vakası, 22 Şubat 2020'de İran sınırındaki Herat şehrinde, İran'dan giriş yapan bir Afgan'da tespit edilmiştir. Bir ay içinde virüs, hızlı bir şekilde Balkh, Samangan, Kandahar ve Kabil gibi Afganistan'ın büyük şehirlerinde yayılmıştır. Covid-19'un İran'da yayılması ile beraber Afganların yurda geri dönüş sürecini de hızlandırmış ve bu da ülkede virüsün yayılmasını hız kazandırmıştır. Afgan Halk Sağlığı Bakanlığı tarafından yayınlanan verilere göre, bu süreçte virüs taşıyan kişilerin yurt dışından özellikle de İran'dan geri dönüşleri, virüsün yayılmasını etkileyen ana faktörlerden birini oluşturmuştur (UNDP Afghanistan-Finel Note 15April 2020).

Bir taraftan Covid -19 ülke genelinde yayılırken diğer taraftan devam eden şiddet ve çatışma hükümetin ve özel sektörün, sağlık tesislerine ve bilgiye erişimi de dahil olmak üzere, halka yiyecek ve hizmet sunma kabiliyetini engellemiştir. Salgınla beraber Afgan hükümeti ve Taliban arasında giderek artan çatışma sağlık çalışanların hizmetlerini sınırlamıştır. Çatışmalar sırasında silahlı gruplar tarafından kamu altyapısının tahrip edilmesi, devletin sağlık kriziyle başa çıkma kapasitesini daha da düşürmüştür. Bu arada silahlı grupların yol

ve iletim hatlarına hasar vermeleri sonucunda sağlık tesisleri elektriksiz kalmış ve sağlık ekipmanların zamanında ulaştırılmasını zorlaştırmıştır. Bu durum söz konusu bölgelerde yaşayan halkın temel sağlık hizmetlerine erişimlerini kısıtlamıştır (İbrahim, 2020:1).

Dünya Sağlık Örgütü'ne göre, ülkede her 10 bin kişiye 4,6 doktor, hemşire ve ebe düşmektedir. Afganistan'da her doktor başına on bin kişinin düştüğünü göz önüne alındığında ise salgın döneminde insanların temel sağlık hizmetlerine erişimlerini zorlaştırdığı gibi virüsten dolayı ölenlerin sayısında artış yaşanması öngörülebilmektedir (WHO, 2021).

Afganistan Halk Sağlığı Bakanlığı'nın 17 Mayıs 2020'de yayınladığı son istatistiklere göre; ilk vakanın görüldüğü 22 Şubat 17 Mayıs arasında 6.472 kişiye Covid hastalığı bulaşmış ve bu hastalığa bağlı hayatını kaybedenlerin sayısı 170 kişiyi bulmuştur. Ülkede bazı kaynaklar virüse bulaşan gerçek kişi sayısının, belirtilen rakamdan çok daha fazla olduğunu doğrudan yetersiz sağlık sistemine bağlamıştır. Fakat, Covid-19 Merkezleri Genel Müdürü Sayed Masih Nuri, "Afganistan'da virüse yakalananların sayısındaki düşüklüğü, ülke nüfusunun genç olması ve ekonominin tarım ve tarımsal istihdama dayalı olması ve nüfusun yüzdesinin hastalığa dayanıklı bedenleri olmasına" bağlayan Nuri, "Özellikle Afganistan'da fast food, sigara ve kanser vakaları çok düşük olduğundan virüse yakalanma ve ölüm oranı çok düşüktür" ifadesinde bulunmuştur. Ona göre, "Teşhis için gelen insanların çoğunu çok yaşlı, fazla kilolu, diyabet, yüksek tansiyon ve diğer hastalıklardan muzdarip olanlar oluşturmaktadır" (Şahi, 2021).

Öte yandan, Afganistan'da salgın ile mücadele önündeki en büyük sorunlardan biri halkın böyle bir virüsün olduğuna inanmaması ve dolayısıyla sağlık bakanlığı tarafından alınan önlemlere uymamalarıdır. Afganistan'da laboratuvar ekipman eksikliğine ek olarak, çoklu sosyal inançlar, sağlık sistemine olan güvensizlik, hükümete güvensizlik ve politikacılara yönelik olumsuz kamuoyu algıları gibi nedenler istatistiklerin elde edilmesini zorlaştırmıştır. Afganistan'daki bazı insanlar da hastalıkları çok şiddetli hale gelene kadar hastaneye gitmemeye alışmışlardır. Özellikle bu süreçte Afganistan'daki birçok hastaneden kaçan hastaların haberleri de psikolojik olarak insanların kararlarını olumsuz etkilemiş ve şüpheli hastalar sağlık merkezlerine gitmekte isteksiz davranmışlardır. Bununla birlikte salgınla mücadelede hükümet ve sağlık kuruluşları özellikle halkın virüs ile ilgili bilgilendirilmesi konusunda başarılı olamamıştır.

Yukarıda belirtilen sorunlar, halkın büyük bir bölümünün sağlık merkezlerine gitmeyi reddetmelerine neden olmuştur. Afganistan'da korona virüsün patlak vermesinin ardından yanlış anlamaların da yaygın olduğu görülmüştür. Örneğin Afganistan'da korona virüs hastalarının doktorlar tarafından öldürülmesi yönünde haberler yayılmaktadır. Aynı zamanda, toplumun bir kısmı salgını hükümetin diğer ülkelerden fon çekmesi için planlanan bir program olarak görmekte ve hastalığın ülke genelinde yayıldığına inanmamaktadır. Bunun gibi uydurulan haberler, şüpheli hastaların sağlık merkezlerine gitmesini engellemeye yardımcı olmuş ve aynı zamanda ülkede sağlıklı bir istatistiğe ulaşma sürecini zorlaştırmıştır (Payman, 2021).

Bununla birlikte Afganistan'da Covid-19 vakasının görüldüğü ilk günlerde, Herat'ta bir din adamı olan Mujibur Rehman Ansari, hastalığı Müslümanlarla hiçbir ilgisi olmayan bir "kafir hastalığı" olarak nitelendirmiştir. Bununla da yetinmemiş Afgan hükümetinin taleplerine karşı binlerce insanı cemaatle dua etmeye ve hastalığı ciddiye almamaya çağırmıştır. Hükümet ise Ansari'nin bu tutumuna karşı, "halkın katili" olarak ilan etmekle yetinmiş ve herhangi bir yaptırım uygulanmamıştır. Öte yandan artan işsizlik ve güvenlik sorunları dolayısıyla giderek halkın güvenini kaybeden hükümet bu süreçte halkın ve özellikle din adamlarının desteğini alamamıştır. Bununla birlikte katı geleneksel bir yapıya sahip olan Afganistan toplumunda din adamlarının rolü kriz dönemlerinde öne çıkmaktadır. Öt yandan salgının başlangıcında hükümet test cihazı gibi gerekli olan en önemli tıbbi ekipmanları sağlayamamıştır. Tüm bunlar hükümetin salgın ile mücadelesini zorlaştırmakla birlikte virüsün ülke genelinde daha hızla yayılmasına yol açmıştır.

2020 yılı Ağustos ayında Afganistan, Covid-19 ikinci dalgası ile karşı karşıya kalırken Sağlık bakanlığı ülkede 10 milyon kişinin birinci dalgada virüse yakalandığını açıklamıştır. Afganistan Sağlık Bakanlığı Bakan Vekili Ahmad Jawad Osmani, 6 Ağustos 2020'de Kabil'de düzenlediği basın toplantısında Afganistan genelinde gerçekleştirilen genel bir anketin sonucunda ülkede 10 milyon kişinin korona virüse bulaştığı bilgisini paylaşmıştır. Söz konusu anketin ülkenin 34 ilinde gerçekleştirildiğini belirten Osmani, "Dünya Sağlık Örgütü ve Johns Hopkins Üniversitesi kriterlerine göre, bu çalışma Afganistan'ın dokuz bölgeye ayrılan 34 ilinde test edildi ve Afganistan'da 10 milyon insanda korona virüse bulaştığını gösteriyor" ifadesini kullanmıştır. Osmani bunlara ek olarak, "Bu çalışma Afganistan'da koronavirüs bulaşan insan sayısının kentsel alanlarda kırsal alanlara göre daha yüksek olduğunu ve kentsel alanlardaki insanların %42,3'ünün ve kırsal alanlardakilerin %31,7'sinin koronavirüs ile enfekte olduğunu" belirtmiştir. FarhadNury,

Söz konusu anketin sonuçlarına bakıldığında 35 milyon nüfuslu Afganistan nüfusun üçte birinin Covid-19 ile enfekte olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Afgan Sağlık Bakanlığı Bakan Vekili aynı zamanda, bu sayının 16 milyona kadar çıkabileceğini, koronavirüse yakalanan 700.000'inin hastaneye kaldırılmasını ve 210.000'inin yoğun bakıma ihtiyacı olduğunu tahmin etmiştir. Bu tahminin yarısı bile gerçekleşirse, dünyanın en zayıf ve yetersiz sağlık sistemlerine sahip Afganistan, tarihinin en büyük sağlık kriziyle karşı karşıya kalacağı anlamına gelmektedir (İbrahim, 2020:1)

Ayrıca Raporda, "virüse yakalananların yüzde 35,2'si yaşlı, yüzde 25,3'ü 18 yaşın altında olduğu ve virüse yakalananların yüzde 55'i kadın, yüzde 45'i erkeklerden oluştuğu" belirtilmiştir. Bu çalışmanın başlatılmasını ülke sağlık sektörü için önemli bir adım olarak nitelendiren Sağlık Bakanlığı Bakan Vekili, Osmani "Bu araştırma, virüsün ikinci dalgasını önlemek, tespit kapasitesini artırmak, farkındalık programları başlatmak ve ülke çapında hastane hizmetlerini güçlendirmek için önümüzdeki ayları planlamamıza yardımcı olacaktır" değerlendirmesinde bulunmuştur (Nuri, 2021).

Son yirmi yıldır devam eden istikrarsızlık, Afganistan'da diğer sektörlerde olduğu gibi sağlık sektörüne ciddi olumsuz etki bırakmıştır. Özellikle salgının görülmesi ile beraber sağlık sektöründeki kriz dolayısıyla BM ve yardım kuruluşları Taliban'ın bu dönemde saldırılarının durdurması ve barış görüşmelerine başlaması talebinde bulunmuştur. Fakat Taliban, bu taleplere olumsuz yanıt vermekle beraber bu süreçte sadece sağlık çalışanlarını hedef almayacağını açıklamıştır (DW, 2021). Fakat Dünya Sağlık Örgütü, bu yıl 26 Temmuz'dan bu yana artan çatışmalarda 12 sağlık çalışanı öldürülmüş ve 31 sağlık çalışanı daha yaralanmıştır (8subh, 2021). Ayrıca sadece 2019 yılında çatışmalar dolayısıyla Afganistan'da en az 51 sağlık çalışanı öldürülürken 142 sağlık daha yaralanmıştır. Bununla birlikte bu yılda saldırılarda 192 sağlık merkezi kapatılmıştır (DW, 2021). Tüm bunlar binlerce insanın sağlık hizmetlerine erişimlerini kısıtlamış ve özellikle acil müdahale gerektiren insanların hayati tehlikesi artmıştır.

Bu dönemde salgınla beraber şiddet giderek artmış ve sivil kaybında benzeri görülmemiş bir artış yaşanmıştır. Birleşmiş Milletler Afganistan Yardım Misyonu (UNAMA), 1 Ocak ve 30 Haziran 2021 tarihleri arasında 5.183 sivilin (1.659 ölü ve 3.524 yaralı) ölüp ve yaralandığını açıklamıştır. Öldürülen ve yaralanan toplam sivil sayısı, 2020'nin ilk yarısına göre yüzde 47 artarak son dört yılın en yüksek sayısına ulaşmıştır.

Özellikle endişe verici olan UNAMA'nın yayınladığı raporda, rekor sayıda kız ve kadın öldürülmesi ve yaralanmasının yanı sıra rekor sayıda çocuk zayıtı olduğudur. 2020 yılının ilk altı ayı ile karşılaştırıldığında, öldürülen ve yaralanan sivil kız çocuk (kız) ve kadın yetişkin (kadın) sayısı neredeyse iki katına çıkmıştır. Öte yandan erkek çocuk (erkek) sivil kayıpları yüzde 36, yetişkin erkek (erkek) sivil kayıpları yüzde 35 artmıştır. Raporda, 2009-2021 yılları arasında 19bin 142 sivil hayatını kaybetmiştir. Bunun iki katı da yaralanmıştır (BM,2021).

Afganistan'da virüse bulaşanların büyük çoğunluğunun sağlık kuruluşlarına başvurmadığından bu istatistikler gerçek rakamı yansıtmamakla beraber, 5 Ekim 2021 itibarıyla Afganistan'da toplam 155 bin 309 kişiye Covid-19 teşhisi yapılmıştır. Bunlardan 7. 214'ü hayatını kaybetmiştir. Bu rakam virüse enfekte olanların 4.4'üne eşdeğerdir (WHO, 2021).

2.1. Alınan Önlemler ve Zorluklar

Korona virüsün komşu ülke İran'da hızlı bir şekilde yayılması ile Afgan göçmenlerin ülkeye dönüş yapanların sayısında ciddi artış yaşanmıştır. Gelenlerin arasında koronavirüs şüphesi taşıdığı ihtimali olduğundan Afganistan-İran sınırının kapatılma konusu gündeme gelmiştir. Fakat İran-Afganistan sınırının kapatılması, ticari açıdan Afganistan için hayati önem taşıdığından Covid-19 virüsü ile aynı sonuçları doğuracağı endişesinden dolayı gerçekleşmemiştir. Söz konusu sınır kapılarından günde binlerce kişinin İran sınırlarından geçiş yapmakla beraber başta yakıt ve gıda olmak üzere tonlarca gıda dışı malzeme tedarik edilmektedir. Her gün milyonlarca vatandaşın çeşitli nedenlerle sınırı geçmesi gerekiyor, o kadar ki Afganistan'da sağlık sisteminin yetersizliği dolayısıyla ölme riski yüksek olan birçok acil hasta tedavi için İran'a gitmek durumunda kalmaktadırlar. Bu durumda İran ve Afganistan arasındaki sınırın kapatılmasının ülke için salgının Afganistan'a gelmesinden daha büyük sonuçlar doğuracağı söylenebilir (Payman, 2021).

İlk Covid-19 vakasının 22 Şubat'ta Herat Kentinde görülmesinin hemen ardından hükümet, salgının ülkede yayılmasını önlemek amacıyla bu şehirde olağanüstü hal ilan etmiş ve virüse bulaşanları tedavi etmek üzere ilk Covid-19 hastanesini kurmuştur (Naw Andish, 2021). Bununla birlikte sağlık kurumları, virüsün yayılmasını önlemek hedefiyle bilgilendirme kampanyasını başlatmış ve vatandaşları sosyal mesafeyi korumak, el yıkamak ve maske takmak gibi korona virüsten korunma ilkelerine uymaya çağırmıştır. Fakat

virüsün Afganistan'da görülmesinin ardından hükümet harekete geçse de sınırdan zamanında test kitinin temin edilememesinden dolayı İran'dan giriş yapan göçmenlere gereken sağlık taramaları yapılamamıştır. Bu durum virüsün ülke genelinde yayılmasını sağlamış ve virüsle mücadeleyi daha da zorlaştırmıştır.

Öte yandan virüs ülkede yayılırken hükümet tarafından açıklanan Ulusal Acil Müdahale Planı, salgın ile mücadelede üç senaryoyu öngörmüştür. Düşük bulaşma oranları ile yaklaşık 46.000 enfeksiyon, ki bu durumda 122 milyon ABD Doları tutarında ek sağlık harcamasının gerektireceği anlamına gelmektedir. Orta düzey bulaşma oranları ile Afganistan, 225 milyon ABD Doları gerektiren 110.000 enfeksiyon görebilirken, daha yüksek oranlarda 390 milyon ABD Doları ek maliyetle 190.000 vakayı görebileceği öngörülmüştür (UNDP, 2021).

Fakat yeterli ekonomik güce sahip olmayan Kabil hükümeti salgın ile mücadelede ilk etapta 2 milyon dolar bütçe ayırırken 3 milyon dolar da uluslararası kuruluşlar tarafından sağlanmıştır. Sağlanan bu bütçe ile ilk olarak Afganistan İran sınırında sağlık kontrollerini yapmak, test cihazları temin etmek ve sağlık personeline koruyucu ekipmanlar almak için harcanmıştır (Payman, 2021).

İkinci etapta, Afgan Hükümetinin Acil Müdahale Planı kapsamında, hastaneler inşa ederek, sağlık personeli güçlendirerek ve tahmini toplam maliyeti yaklaşık 250 milyon dolar olan ek ekipman sağlayarak Sağlık Sistemi Kapasitesini artırmayı amaçlamıştır. Afganistan halk sağlığı bakanlığı ülkede ilk vakaların görülmesi ile beraber ek hastane yatakları (ve hastaneler) ve yoğun bakım yoluyla sağlık hizmetlerinin genişletilmesine paralel olarak sosyal mesafe önlemlerinin getirilmesi ve uygulanmasıyla virüsün hızla yayılmasının önüne geçmeyi hedeflemiştir.

Ayrıca ülkede Covid-19 vakalarının artması ile hükümet 11 Haziran 2020'de salgına karşı beş aşamalı ulusal seferberlik programını açıklamıştır.

1. Aşama: Covid-19 ile mücadelede özel ve kamu sağlığı sektörlerinin dahil edilmesi kararlaştırılmıştır. Buna göre tüm özel sektör korona ile mücadeleye katılmasına karar verilmiştir.
2. Aşama: Covid-19 ile mücadelede gerekli tıbbi ekipmanlara sahip tüm özel hastaneler, bundan sonra test yapma izni verilmiştir.
3. Aşama: Uzak bölgelerde, hastaneler (kamu ve özel), test ekipmanı yoksa, Covid-19 klinik belirtilerine göre bakım ve tedavi edilmeleri kararlaştırılmıştır.
4. Aşama: Covid-19'e yakalananların hızlı tedavisi için artık plazma tedavisine izin verilmiştir. Bu izin hastaneye ve tedaviyi yapan hekime hastanın durumuna göre kan plazmasının verilmesine karar vermesi için verilmiştir.
5. Aşama: Hafif ila orta dereceli virüs semptomları olan kişilerin izolasyonu ve bakımı, evlerde ve Halk Sağlığı Bakanlığı doktorlarının sıkı gözetimi altında yapılması kararlaştırılmıştır.

Öte yandan virüsün Çin'de ortaya çıkması ile birlikte hükümet virüsün yayılmasını kontrol altına alma amacıyla Ocak ayında, havaalanları ve diğer uluslararası giriş noktalarındaki tedbirlerini artırmıştı. Bunun yanında 14 Mart'ta Afganistan Hükümeti ilk 4 haftalık bir süre için eğitim kurumlarını ve tüm okulları kapatmıştır (UNDP Afghanistan Report, 2020:4). Afgan hükümeti salgın ile mücadelede bir yandan kısıtlamaları uygularken diğer yandan virüs tanı merkezlerinin sayısı artırmıştır. Sağlık Bakanlığı, 6 Ağustos 2020'de Afganistan'daki koronavirüs tanı merkezlerinin artırıldığını belirterek, Afganistan'da toplamda 11'i Sağlık Bakanlığı'na, 8'i özel sektöre ait olmak üzere 19 koronavirüs tanı merkezlerinin kurulduğunu açıklamıştır (Nuri, 2021).

Öte yandan sağlık kurumlarının bütçe yetersizliği dolayısıyla virüse bulaşanlar ücret karşılığında tedavi olmuşlardır. Özel hastanelerde yatan tek kişinin bir gecelik masrafı ortalama 1500 Afgani (16 Dolar) iken devlet hastanelerinde 11700 Afgani (130 Dolar)'ı bulmuştur. Devlet hastanelerinde yatan hastalar oksijen ve ilaçları kendileri karşılamıştır. Covid-19 testi devlet hastanelerinde ücretsiz yapılıyorken özel hastanelerde 16-22 Dolar karşılığında yapılmıştır (Adili, 2021). İlk vakanın kayda geçtiği 22 Şubat'tan 28 Mayıs'a kadar Afgan Sağlık kurumu, Afganistan'ın 34 vilayetinin 33'ünde alınan 34.936 örnekten toplam 13.036 doğrulanmış Covid-19 vakasını bildirilmiştir (OCHA, 2021).

Afganistan sağlık bakanlığı 18 Kasım'da vakaların yeniden yükselmesi ile ikinci dalga ile karşı karşıya kaldıklarını açıklamıştır. Bu kapsamda Afganistan Hükümeti, bundan sonra yurt dışından Afganistan'a girmek isteyen herkesin korona testi yaptırması gerektiğini ve test sonucunun negatif olması gerektiğini açıklamıştır. Daha önce, korona testi yalnızca Afganistan'dan diğer ülkelere giden yolcular için zorunluydu.

Afganistan Sağlık Bakan vekili Ahmad Jawid Osmani 18 Kasım'da yaptığı açıklamada, vaka sayısındaki artışı Afganistan'da ikinci korona dalgasının başladığının bir işareti olarak nitelendirerek, laboratuvarlarda test edilen örneklerin ülkede korona virüsü pozitif vaka sayısının arttığını gösterdiğini ifade etmiştir.

Resmi istatistiklere göre, ikinci dalganın başladığı 18 Ekim'de yapılan 1.200 örnek testten 243 yeni hasta tespit edilirken 7 kişi ölmüştür. İlk vakanın görüldüğü Şubat ayından 18 Ekim'e kadar Covid-19 hastalığına bağlı toplam ölüm sayısı 1645'e, toplam etekte kişi sayısı ise 43.924'e ulaşmıştır. İkinci dalgada vakaların çoğu başkent Kabil ve İran ile sınır kenti Herat'ta görülmüştür. Afgan Sağlık Bakanlığı, salgının ikinci dalgasında hiçbir şehrin veya ilin tamamen karantinaya alınmayacağını, ancak şehirlere bazı kısıtlamalar getirileceğini açıklamıştır. Hükümet virüsün yayılmasını engellemek amacıyla bazı şehirlerde önlemleri uygularken, virüsün yayılmasına yol açan kapalı düğün salonlarının Aralık sonuna kadar kapatılmasına ve herhangi bir tören yapılmamasına karar verilmiştir. Halk Sağlığı Bakanlığı Bakan vekili, İran ve Pakistan'da Corona virüsüne yakalanan insan sayısının yüksek olması nedeniyle aşı hazırlanana kadar insanları sağlık önlemlerine, sosyal mesafeye uymaya ve bu ülkelere gereksiz seyahatlerden kaçınma çağrısında bulunmuştur (BBC Farsça, 2021).

Tüm önlemlere rağmen vakalarda artışın yaşanması ile Yüksek Öğretim Bakanlığı, ülke genelindeki tüm devlet ve özel üniversitelerin 8 Aralık'tan 15 Mart'a kadar kapatılmasına karar vermiştir. Bakanlık derslerin çevrimiçi olarak yapılacağı yönünde açıklama yapmıştır. Ancak ülkede var olan elektrik kesintileri salgın döneminde artmış ve başkent Kabil vatandaşları günde birkaç saat elektriğe sahiptirler. Elektrik kesintilerine ek olarak, çoğu öğrencilerin maliyeti yüksek olan internet ve bilgisayara erişimleri olmadığından uzaktan eğitimi takip etmelerini zorlaştırmıştır (BBC Farsça, 2021).

Sağlık Bakanlığı, 29 Mayıs 2021'de Covid-19 virüsünün üçüncü dalgasının önceki dalgalara göre daha ciddi olduğunu ve virüsün mutasyona uğramış Delt varyantının hızla yayıldığını açıklamıştır. Bakanlığın açıklamasında, "korona virüsünün mutasyona uğramış bir versiyonu şu anda Afganistan'ın tüm illerinde yayılmakta olduğu" açıklamasında bulunmuştur. Halk Sağlığı Bakanlığı tarafından yayınlan istatistikler, Afganistan'da Covid-19 salgınının başlangıcından bu yana, 2.899 hastanın öldüğü ve 57.119 hastanın iyileştiği 70.107 pozitif vakanın kaydedildiğini göstermektedir. Resmi istatistikler, koronavirüsün Afganistan'daki ilk dalgasında 24 saat içinde en fazla 915 vakaya ulaştığını gösterirken, üçüncü dalgada 28 Mayıs'ta bir gecede 977 vakaya yükselmiştir. Aynı zamanda son 24 saatte 18 kişi hastalıktan hayatını kaybetmiştir (Tolonews, 2021).

Temmuz ayında ülkede Delta varyantının görülmesi ile hükümet Hindistan uçuşlarını durdurmuş ve Pakistan İran sınırında önlemleri artırmıştır. Nisan ayında en çok vaka Pakistan ile sınır illerden biri Nangarhar'da ortaya çıkmıştır. Yeni varyant en çok Pakistan'dan gelen göçmenler arasında görülmüştür (Ajand, 2021). Hükümet virüsün yayılmasının önüne geçme amacıyla ilk olarak en çok vakanın görüldüğü 16 ildeki okul ve üniversiteleri kapatma karar almıştır (BBCFarsça, 2021). Bu dönemde altyapının olmaması ve ülkede internet erişimindeki kısıtlamalar dolayısıyla uzaktan eğitim uygulanamamış ve binlerce üniversite ve okul öğrencilerinin eğitime erişimleri engellemiştir.

19 Temmuz 2021'de Afganistan Halk Sağlığı Bakanlığı, üçüncü dalga ile birlikte ülke genelinde 15 "kara mantar" vakasının görüldüğünü ve bu vakaların giderek arttığı yönündeki endişelerini dile getirmiştir. Kara mantarların çoğu başkent Kabil'de, ikisi Balkh'ta ve Bamyan, Jawzjan, Wardak, Farah ve Samangan illerinde birer vaka tespit edilmiştir. Bakanlık 7 kişinin kara mantar hastalığından hayatını kaybettiğini açıklamıştır. Kara mantar ilk defa Mayıs ayında Hindistan'a görülmüş ve kısa sürede başka bölgelere de yayılmıştır (Azadiradio, 2021). Kara mantar vakalarının artması, Covid-19 salgını ile mücadelede yetersiz kalan Afganistan sağlık kuruluşlarını yeni bir krizle karşı karşıya getirmiştir. Üçüncü dalga ile artan vakaların birinci ve ikinci dalgaya göre daha ağır seyretmesi oksijen tüplerine olan ihtiyacın artmasına yol açmıştır. Fakat ülkede yeterli oksijen tüpleri bulunmadığından oksijen krizi yaşanmış ve birçok kişi oksijen yetersizliğinden hayatını kaybetmiştir.

Afganistan dünyanın en fakir ülkelerinden biri olarak uluslararası toplumun yardımlarına ciddi ihtiyaç duymaktadır. Özellikle ülkenin sağlık sistemi tamamen bağışçı ülkeler tarafından sağlanan finans yardımlarına bağımlıdır. Bu dönemde ülkede salgının yayılması ile, Afganistan'ın çökme eşiğinde olan sağlık sisteminin yeniden çalışır hale getirmek ve kapasitesini geliştirmek hedefiyle uluslararası toplumun yaptığı yardımların çoğu sağlık sistemine tahsis edilmiştir.

İç çatışma yaşayan Afganistan, salgın ile mücadelede yeterli kaynağa sahip olmadığından bağışçı ülkelere yardım talebinde bulunmuştur. Bu bağlamda, 2020 Mayıs ayına kadar uluslararası toplum Afganistan'daki

korona virüsle mücadele kapsamında 600 milyon dolar yardım taahhüdünde bulunmuştur. Bunun 100 milyon doları Dünya Bankası, 117 milyon doları Avrupa Birliği, 220 milyon doları Uluslararası Para Fonu, 40 milyon doları Asya Kalkınma Bankası ve 35 milyon doları ise ABD tarafından taahhüt edilmiştir. Ayrıca bu süreçte, Türkiye, Çin, Birleşik Arap Emirlikleri, İran ve Çek Cumhuriyeti gibi ülkeler de Afganistan'a tıbbi malzeme desteği sağlamıştır. Söz konusu yardımlar, salgın ile mücadelede yetersiz kalan sağlık sistemindeki eksiklikler gidermek, Covid-19 ile mücadele amacıyla hastaneler inşa etmek ve farklı bölgelerdeki hastanelere gereken sağlık malzemeleri temin etmek için yapılmıştır.

Salgın ile mücadelede yapılan yardımların yetersiz kalması üzerine Kabil yönetimi uluslararası toplum ve kuruluşlardan yardım talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine 25 Haziran 2021'de Dünya Bankası, temel reform sürecini sürdürmek, hükümet harcamalarını iyileştirmek ve özel sektörü teşvik ederek Afganistan'da mali şeffaflığı, yönetimi güçlendirmek ve ekonomik büyümeyi sağlamak için 132 milyon dolarlık hibe sağladığını duyurmuştur (Subhekabul, 2021).

Buna ek olarak Dünya Bankası, Afganistan Yeniden Yapılanma Fonu'nun programı desteklemek için yeni bir 300 milyon dolar yardım sağlayacağını ve toplamı 432 milyona çıkaracağını açıklamıştır. Bu arada, Dünya Bankası Afganistan Ülke Direktörü Henry Crawley, "Dünya Bankası, reform sürecini sürdürmek ve ülkenin kendi kendine yeterlilik ve ekonomik büyüme yolundaki başarılarını korumak için bu zor ve zor durumda Afganistan Hükümeti ile yakın çalışmaya devam etmeye hazır" olduğu açıklamasında bulunmuştur. Banka ayrıca, koronavirüs salgınının Afganistan'daki ekonomik durum ve finansal sistem üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu ve ülkenin ekonomik büyüme oranını %2 oranında azalttığını açıklamıştır (Subhekabul, 2021). 17 Haziran 2020 yılı itibarıyla Afgan hükümet yetkilileri, Covid-19 ile mücadele için uluslararası toplumdaki 814 milyon dolar yardım aldıklarını ve ABD'nin Afgan hükümetinin hastalıkla mücadelesine yardım etmek için 400 milyon dolar taahhüt ettiğini açıklamıştır (Şahi, 2021).

Tüm bu yardımlara rağmen, virüsün patlak vermesinin ilk aylarından itibaren, Afgan medyasında uluslararası toplumun salgın ile mücadele amaçlı yapılan yardımların yerinde kullanılmadığı ve bu yardımların kötüye kullanıldığına dair iddialar ortaya atılmıştır. Bu iddialar tüm bu yardımlara rağmen hastanelerde teşhis kitleri dahil diğer gerekli ekipman eksikliğinin görülmesiyle gündeme gelmiştir. Covid-19 Merkezlerinin sorumlusu Sayed Masih Nuri salgın ile mücadele için sağlanan yardımlarda yolsuzluk olduğunu reddetmemekle birlikte mali kaynak olmasına rağmen salgın ile mücadelede gereken ekipmanı temin etmekte zorlandıklarını açıklamıştır. Nuri, "Korona ile mücadelede yönelik sağlanan yardımlarda yolsuzluk oldu, elimizde yeteri kadar bütçe mevcut ancak asıl sorun şu anda salgın ile mücadele için gerekli olan ekipmanları hava ve kara yollarının kapalı olmasından dolayı temin edememektir. Afganistan söz konusu ekipmanları üretecek kapasiteye sahip değildir" açıklamasında bulunmuştur (Şahi, 2021).

Fakat ABD ve NATO güçlerinin Mayıs ayından itibaren Afganistan'dan çekilme sürecinin başlaması ile Kabil hükümetine karşı saldırılarını artıran Taliban özellikle 22 Temmuz'da ABD'nin Afganistan'dan tamamen çekildiğini açıklamasının ardından beklenmedik bir şekilde kısa süre içinde Kabil kapısına dayanmıştır. 15 Ağustos'ta Taliban'ın Kabil kapılarına dayanması ile beraber eski cumhurbaşkanı Eşref Gani ülkeden kaçmıştır. Gani'nin ülkeden kaçması ile son yirmi yılda batı ülkelerinin yardımlarıyla kurulan Kabil hükümeti ve Afganistan Ordusu Taliban'a karşı direnmemiş ve bir günde dağılmıştır. Bunun üzerine Taliban, 15 Ağustos'ta cumhurbaşkanlık sarayını ele geçirerek kendi yönetimlerini ilan etmiştir. Taliban'ın, ABD ve NATO güçlerinin ülkeden çekilmesi ile 20 yıl sonra yeniden iktidara gelmesi Afganistan'da olduğu gibi batıda da şok etkisi yaratmıştır. Kabil hükümetinin düşmesinin hemen ardından ABD dahil tüm bağımsız ülke ve kuruluşlar Afganistan'a olan yardımlarını askıya aldıklarını açıklamışlardır. Washington yönetimi, yardımları kesmekle yetinmemiş, Afganistan merkez bankasının ABD bankalarında tutulan yaklaşık 10 milyar dolar tutarındaki rezervlerini de dondurmıştır. Böylece Taliban'ın en çok ihtiyaç duyduğu mal kaynağına erişimleri engellenmiştir (VOA, 2021).

Taliban'ın yeniden iktidara gelmesi Afganistan'da siyasi krizle beraber ekonomik krizi de beraberinde getirmiştir. Yaklaşık kırk yıldır süregelen çatışmalardan dolayı kırılgan bir ekonomi yapısına sahip olan Afganistan, uluslararası toplumun sağladığı yardımların kesilmesi ile ekonomik krizle karşı karşıya kalmıştır. Dış yardıma bağımlı Afganistan'a yapılan finans kaynaklarının askıya alınması ülkede yoksulluğun şiddetlenmesine yol açmakla birlikte, salgın döneminde çökme eşiğinde olan sağlık sistemini ciddi şekilde olumsuz etkilemiştir.

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)'ne göre, Afganistan'daki milyonlarca insanın-özellikle kadınlar ve kız çocukların - temel sağlık hizmetlerine erişimi, ülkenin en büyük sağlık projesi olan Sehatmandi'ye bağlı olarak bulunan fondaki duraklama nedeniyle keskin bir şekilde azalmıştır. Bu proje, 2.300'den fazla sağlık

merkezini destekleyen Afganistan sağlık sisteminin belkemiği olarak sayılmaktadır. DSÖ, mali destek konusundaki duraklama, bu kliniklerin ve hastanelerin %90'ından fazlasının kapılarını kapatması gibi en kötü senaryoyla sonuçlanabileceği uyarısında bulunmuştur. Taliban'ın iktidara gelmesi ile Afganistan'da bazı sağlık merkezleri, sağlık çalışanların ülkeden kaçması, kaynak yetersizliği ve maaşlarının ödenmemesi gibi sorunlar dolayısıyla tamamen kapanmıştır. Bu da yüz binlerce insanın temel sağlık hizmetlere erişimlerini engellemiştir. Bununla beraber sağlık merkezlerin kapanması ile benzer sorunlarla karşı karşıya kalan Kabil ve diğer büyük şehirlerdeki hastanelerin yükü artmıştır. Bu gelişmelerin ardından Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) 10 Eylül 2021'de Sehatmandi projesi kapsamında acil destek için 538 öncelikli klinik ve hastane belirlemiştir. Bu tesislerin desteklenmesi ve yıl sonuna kadar 3,4 milyon kişiye temel sağlık hizmetlerinin ulaştırılabilmesi için 66 milyon ABD dolara ihtiyaç duyulduğunu açıklamıştır (DSÖ, 2021).

22 Eylül'de Dünya Sağlık Örgütü Genel Direktörü Dr Tedros Adhanom Ghebreyesus Kabil ziyareti sırasında sağlık tesislerinde incelemelerde bulunduktan sonra yaptığı açıklamada, Afganistan sağlık sistemi çöküşün eşiğinde olduğu uyarısında bulunmuştur. Acil önlem alınmadığı takdirde, ülke yakın bir insani felaketle karşı karşıya kalacağı açıklamasında bulunmuştur. Tedros, "ülkenin en büyük sağlık projesi olan Sehatmandi'ye yapılan bağış desteğindeki kesintiler, binlerce sağlık tesisini tıbbi malzeme ve sağlık personeli maaşları için fonsuz bıraktı" ifadesinde bulunmuştur.

DSÖ, Afganistan'daki tüm sağlık tesislerinin sadece %17'sinin tamamen işlevsel olduğunu açıklamıştır. Sağlık hizmetlerindeki bu kriz, temel ve temel sağlık hizmetlerinin mevcudiyetinin yanı sıra acil müdahale, kızamık, tüberküloz ve çocuk felcinin ortadan kaldırılmasına yönelik yürütülen çalışmaları aksatmıştır. Öte yandan Kabil hükümetinin düşmesi ile ülkede faaliyet yürüten 37 Covid-19 hastanesinden dokuzu tamamen kapanmıştır. Geri kalan diğer hastanelerde gerekli ekipman bulunmadığından tam kapasite çalışmamaktadır (DSÖ, 2021). Ayrıca siyasi ve ekonomik kriz Covid-19 aşılama çabaları üzerinde çok büyük olumsuz bir etki yaratmıştır. Afganistan'a yardım eden gelişmiş ülkelerin salgın ile mücadelede ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalması Afganistan'daki durumu karmaşık hale getirmiştir. Afganistan hükümeti ülkede artan şiddet ve ekonomik kriz dolayısıyla aşı satın alma gücüne sahip olmadığından diğer ülkeler tarafından yardım edilen sınırlı sayıdaki aşılama uygulamaya başlamıştır. Afganistan'da ilk aşılama programı 5 Şubat'ta Hindistan tarafından sağlanan 500 bin doz aşı ile başlamıştır. Aynı zamanda dünyanın önde gelen aşı koordinatörü Covax da Afganistan'a 468bin doz aşı yardım etmiştir. Aşılama sürecinde öncelik salgını ile mücadelede ön cephede savaşan sağlık çalışanlarına vermiştir. Sağlık Bakanlığı, ilk etapta 110 bin sağlık çalışanı, daha sonra sırasıyla güvenlik güçleri ve gazetecilerin aşılanacağı açıklamasında bulunmuştur. Fakat 7 Haziran 2021'de hükümet aşı olmadığı için aşılama sürecinin durdurulduğunu açıklamıştır (BBC Farsça, 2021). Aşılama süreci Çin hükümetinin 700 doz Sinopharm aşı yardımı ile tekrar başlamıştır. Sağlık bakanlığı söz konusu aşılama 50 yaş üstü ve kronik hastalığı olan kişilere uygulanacağını açıklamıştır. Afganistan, 17 Temmuz itibarıyla ABD, Hindistan ve Çin'den toplam 3.150.000 dozdan fazla yardım edilen korona aşısını teslim almıştır. Fakat Afgan Halk Sağlığı Bakanlığı, virüsün önlenmesi ve bağışıklık kazanmaları için 42 milyon doz aşıya ihtiyaç duyulduğunu açıklamıştır (Rawnaq, 2021).

2021 yılı Ağustos ayına kadar toplamda 2,2 milyon kişi Covid-19'a karşı aşılanmıştır. Bu arakam Afganistan nüfusunun yüzde 3 ila 5'ine denk gelmektedir. Taliban'ın yönetimi ele geçirmesi ile aşılama oranları hızla düşerken, ülkede 1.8 milyon Covid-19 aşı dozu siyasi gelişmelerden dolayı kullanılmamıştır. DSÖ, önümüzdeki haftalarda bu dozları kullanmak için hızlı hareket etmek ve ulusal hedeflere dayalı olarak yıl sonuna kadar nüfusun en az %20'sinin aşılanması hedefine ulaşmayı amaçlamaktadır (DSÖ, 2021).

Afganistan'da salgın ile mücadelede alınan önlemler, sokağa çıkma kısıtlaması ve bazı iş yerlerinin kapatılması gibi uygulamalar Afganlar açısından büyük sorunları beraberinde getirmiştir. Halkın büyük bölümünün günlük işlerde çalışması nedeniyle söz konusu kısıtlamalar çoğu insanın en temel günlük gıda ihtiyaçlarını temin etmelerini zorlaştırmıştır. Bu süreçte uluslararası toplum tarafından yapılan yardımlar hükümet tarafından etkin bir şekilde kullanılamamıştır.

2.2. Salgının Ekonomi Üzerindeki Etkileri

40 yılı aşkın süredir ülkede devam eden iç çatışma, işsizlik, yolsuzluk, kıtlık, açlık, çatışmalardan etkilenen ve yerinden edilmiş yüz binlerce kişi Afganistan'ın karşı karşıya kaldığı başlıca sorunlardır. Söz konusu problemlere ek olarak COVID-19 hızlı bir şekilde yayılması istikrarsız ve kırılabilir yapıya sahip Afganistan'ı ciddi şekilde olumsuz etkilemiştir. Çin'de ortaya çıktıktan kısa süre içerisinde "pandemi" haline gelen Covid-19 nerdeyse tüm ülkelere yayılmıştır.

Çatışmanın yükü altındaki ülkeler, virüsle başa çıkmada birçok zorlukla karşı karşıya kalmıştır. Özellikle Afganistan, Taliban, Horasan İslam Devleti ve diğer silahlı gruplarla mücadele ederken aynı zamanda Covid-19'un yayılmasını kontrol altına almak için önlemler almaya çaba göstermiştir. ABD (ABD) ve Taliban 29 Şubat 2020'de "Afganistan'a barış getirmek için" bir anlaşma imzalandıktan sonra bile, şiddet giderek artmıştır. Birleşmiş Milletler (BM) Genel Sekreteri António Guterres'in ateşkes çağrısı da yanıtız kalmıştır (Ibrahimi, 2020:1).

Taliban ve diğer silahlı grupların sağlık merkezleri ve sağlık çalışanlarına yönelik saldırıları Afganistan sağlık sistemine yıkıcı bir etki bırakmıştır. Resmi kaynaklara göre, 2019'da silahlı grupların sağlık merkezlerine yönelik 119 saldırı düzenlerken 2020 yılında sağlık merkezleri ve çalışanlarını hedefe alan 90 saldırı gerçekleşmiştir (OCHA, 2021).

2021 yılı ilk ayından Nisan ayına kadar, sağlık sistemini hedef alan 90 saldırı düzenlenmiştir. Bu rakam 2020 yılına göre, yüzde 20 artışı göstermektedir. 2021 yılında artan saldırılar ve güvenlik tehditleri dolayısıyla onlarca sağlık merkezi kapatılmış ve bunun sonucunda yaklaşık 3 milyon kişi sağlık hizmetlerinden mahrum bırakılmıştır (Jomhornews, 2021).

2001'de 11 Eylül olaylarının ardından ABD ve müttefiklerinin Afganistan'a askeri müdahalesi sonucunda Taliban rejimi devrilmiş ve yeni dönem başlamıştır. 2001 sonrası dönemde Afganistan'ın yeniden inşa çalışmalarına uluslararası toplum destek sağlamış diğer alanlarda olduğu gibi sağlık alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Dünya Sağlık Örgütüne göre, son 20 yılda anne ve çocuk ölümlerinde düşüş yaşanmış ve çocuk felcine karşı mücadelede önemli kazanımlar elde edilmiştir. Afganistan hala çocuk felcinin en çok görüldüğü ülkelerden biridir. 2020 yılında, Afganistan'da 56 çocuk felci vakası kaydedilmiştir. Bu yıl şimdiye kadar sadece bir tane çocuk felci vakası kayda geçmiştir (WHO, 2021).

Fakat bu gelişmeler ABD ve NATO güçlerinin Afganistan'dan çekilmesi ile üç hafta içerisinde 15 Ağustos'ta Kabil hükümetinin düşmüştür. Taliban'ın 20 yıl sonra beklenmedik bir şekilde yeniden iktidara gelmesi ile uluslararası toplum Afganistan'a olan tüm yardımları askıya almıştır. Tamamen dış yardımlara bağımlı olan Afganistan, Taliban'ın yönetimi ele geçirmesinin ardından dış yardımların kesilmesi ile 20 yıl içerisinde elde ettiği mütevazı kazanımları yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır.

Son yirmi yılda Afganistan'da yürütülen yeniden yapılandırma çalışmalar neticesinde sağlık sektöründe olumlu gelişmeler yaşansa da Afganistan'da hala çocuk ölüm oranı yüksektir. İstatistikler, yeni doğanların %35'inin zayıf dünyaya geldiğini göstermektedir. Bugün bile, doğumların %87'si hamile annenin evinde ve genellikle uygun tıbbi yardım olmadan gerçekleşmektedir. Bunun en temel nedeni, son derece ataerkil Afgan toplumunda kadınların çoğu zaman evden çıkma, hatta hastaneye gitme izni alamamasıdır. Bu nedenle 8 kadından 1'i doğum sırasında hayatını kaybetmektedir. Öte yandan Afganistan'da çok sınırlı sayıda hastane bulunmaktadır. Özellikle kırsal bölgelerde hastane kapasitelerinin yetersiz olması insanların acil tedavi olmalarını zorlaştırmaktadır. Bazen bu hastanelerden birine ulaşmak için yüzlerce kilometre yol kat etmek gerekmektedir. Ayrıca, sağlık görevlileri uygun eğitimden ve uygun ekipmandan da yoksundur. Halihazırda nüfusun yaklaşık %70'inin içme suyuna erişimi yoktur, bu da özellikle küçük çocuklar arasında birçok sağlık sorununa yol açmaktadır (Humanium, 2021).

Afganistan sağlık kurumlarına finans desteği sağlayan Dünya Bankası, Taliban'ın iktidara gelmesi ile kadınların akıbeti belirsiz olduğu için Afganistan'a mali desteği kestiğini açıklamıştır. Dünya Bankası, Afganistan'daki kalkınma projelerine 5,3 milyar dolardan fazla taahhütte bulunmuştu. Daha önce ABD, Taliban'ın merkez bankasının 9,5 milyar dolarlık rezervlerine erişmesini önlemek için ABD'de tutulan Afganistan Merkez Bankası'nın varlıklarını dondurmıştu. Yaklaşık bir hafta önce, Uluslararası Para Fonu, Taliban'ın Kabil'in kontrolünü ele geçirmesinin ardından hükümetin şeffaf olmaması nedeniyle Afganistan'ın yaklaşık 400 milyon dolarlık yeni para rezervi de dahil olmak üzere IMF kaynaklarına erişimini askıya almıştır. Tüm bunlar ülkede var olan ekonomik krizin derinleşmesine ve yoksulluğun artmasına neden olmuştur.

Dünyadaki tüm ülkeler seyahat kısıtlamalarının olumsuz ekonomik sonuçlarıyla mücadele ederken, Afganistan'daki krizin olumsuz ekonomik etkileri ülkede yoksulluğun artmasına yol açmıştır. Hükümet 2020 yılı Mart ayından Ağustos ayına kadar ülke genelinde uyguladığı kısıtlamalar, çok sayıda insanın işini kaybetmesine, çalışma günlerinin azalmasına ve genel iş güvencesizliğinin artmasına neden olmuştur. Seyahat kısıtlamaları ve kentsel karantina tedbirleri nedeniyle yaklaşık 15 milyon Afgan, ciddi ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Söz konusu kısıtlamalar ülkede temel gıda ve yakıt fiyatlarının da iki üç kat daha yükselmesine ve alım gücü düşük olan ailelerin temel gıdaya erişimleri kısıtlanmıştır. Güvenilir ve

istikrarlı bir geliri olmayan bazı Afganlar, ailelerine yiyecek sağlamak için evlerini satmak zorunda kalmıştır (Dünya Bankası, 2021).

Bütün bunlar, krizin derinliğinin neden olduğu kaygı düzeyini ve ülke genelinde insanların yaşam koşulları üzerindeki olası etkilerini açıkça göstermektedir. Bununla birlikte birçok aile, komşu İran ve Pakistan'da çalışan bir veya daha fazla aile üyesinden mali destek alıyorken, salgınla beraber işlerini kaybettikleri için destek alamamışlardır. Bu durum ailelerin yaşam kalitesini düşürmüş ve yetersiz beslenme sorunuyla karşı karşıya getirmiştir. Dünya Bankası verilerine göre, salgın döneminde yurt dışından Afganistan'daki ailelerine gönderilen paralarda yüzde 50 azalma görülmüştür. Dünya Bankası verilerine göre ülkede yaşanan çatışma ve buna bağlı olarak kötüye giden ekonomik nüfusunun yarısından fazlasının yoksulluk sınır altında yaşamalarına yol açmıştır.

Dünya Bankası, söz konusu ekonomik krizin insanların yaşam koşulları üzerindeki yıkıcı etkilerini hafifletmek ve Afganistan'ın zor kazanılan kalkınma başarılarını korumak, ülkenin sağlık sistemini ve ekonomik ve mali reformlarını güçlendirmek için 300 milyon dolarlık bir hibeyi onaylamıştır. Dünya Bankası ayrıca, Covid-19 krizine ve ülkedeki ekonomik toparlanma sürecine yanıt vermek için mevcut kalkınma projelerini gözden geçirmek için Afganistan Hükümeti ile yakın bir şekilde çalışmaya başlamıştır.

Bununla birlikte, teşvik geliştirme politikası programı için, Uluslararası Kalkınma Ajansı ve Afganistan Yeniden Yapılanma Fonu tarafından 400 milyon dolar daha hibe sağlanmıştır. Afganistan Hükümeti, bu fonu temel kamu hizmetlerini sağlamaya devam etmek, yatırım ve iş ortamında reform yapmak, özel yatırımı teşvik etmek, sosyal katılımı geliştirmek ve kamu hizmeti reformunu desteklemek için kullanmayı planlamıştır (Dünya Bankası, 2021).

Fakat ABD ve müttefiklerinin 22 Temmuz'da Afganistan'dan tamamen çekildiğini açıklamasının hemen ardından kısa süre içinde Kabil hükümetinin düşmesi ile Afganistan'da var olan ekonomik kriz daha da büyümüştür. BM, Taliban'ın Afganistan yönetimini ele geçirdikten sonra ülkede var olan yoksulluğun şiddetlendiğini ve insan felaketin kapıda olduğu uyarısında bulunmuştur. BM, Afganistan'da yaklaşık 18,4 milyon kişinin – acil insani yardıma ihtiyaç duyduğunu açıklamıştır. Her üç Afgan'dan biri kriz veya acil gıda güvensizliği ve beş yaşın altındaki tüm çocukların yarısından fazlası akut yetersiz beslenmeyle karşı karşıya kalmıştır. Bununla birlikte siviller, özellikle kadınlar, çocuklar ve engelliler için koruma ve güvenlik riskleri de rekor seviyelere ulaşmıştır.

Öte yandan, Afganistan'daki Birleşmiş Milletler Yardım Misyonu (UNAMA) raporlarına göre, çatışma ve güvensizlik sorunları neticesinde 700 bin kişi yerinden edilmiştir. Ülke genelinde toplamda 3.5 milyondan fazla Afgan çatışmalar nedeniyle yerlerinden edilirken Ocak ve Ağustos ayları arasında 757bin kişi komşu ülkelere geri dönmüş veya zorla geri gönderilmiştir. Söz konusu yerinden edilmiş ve ülkeye geri dönmüş insanlara insani yardım sağlayan ulusal ve uluslararası kuruluşların, Taliban'ın ilerlemesiyle kapatılması ve çalışanlarının ülkeden kaçmasıyla insani yardımlar kesilmiştir. Bu durum yerinden edilmiş insanların gıda, barınma, sağlık gibi temel ihtiyaçlara erişimlerini zorlaştırmıştır (UNAMA,2021). Bu gelişmeler, özellikle ülkedeki en savunmasız korumaya ihtiyaç duyan savunmasız yalnız kadınlar ve refakatsiz çocukları olumsuz etkilemiştir. Siyasi ve ekonomik kriz ülkede çocuk işçiliği, erken ve zorla evlilik başta olmak üzere iç ve dış göçü tetiklemiştir (OCHA, 2021).

UNAMA'ya göre, yılın ilk yarısında ülke genelinde artan şiddet ve çatışmalarda 1.659 sivil ölmüş ve 3.524 kişi de yaralanmıştır. Özellikle uluslararası askeri güçlerin geri çekilmesi ve savaşın yoğunlaşmasının ardından Mayıs ve Haziran arasında kaydedilen kayıplarda keskin bir artış yaşanmıştır. UNAMA, Mayıs ve Haziran arasındaki sivil kayıpların sayısının, önceki dört ayın tamamında kaydedilenlerle neredeyse aynı olduğunu belirtmiştir (UNAMA, 2021)

BM, ve İnsani Yardım Kuruluşları 6 Ekim'de yaptığı ortak açıklamada, bağış yapan ülkelerin kış gelmeden ve havalar soğumadan Afganistan'a yardımlarını gerçekleştirmeleri çağrısında bulunmuştur. BM, Eylül ayında talep edilen 10 milyon Afgan'a sağlanan 606 milyon dolarlık insani yardımın bugüne kadar sadece yüzde36'sının sağlandığı belirtilmiştir.

İnsani yardım kuruluşlar ve Birleşmiş Milletler'e göre, Afganistan nüfusunun yaklaşık yarısının hayatta kalmak için acil insani yardıma ihtiyaç duymakta ve ülkedeki insani felaket hızla ve büyük ölçekte kötüleşmektedir. Ayrıca Afganistan'da ekonominin çöküşüyle beraber sağlık sisteminin de çöküşün eşliğinde olduğu uyarısında bulunulmuştur. Bu arada BM çağrısı üzerine 13 Eylül'de Afganistan için Cenevre kentinde toplanan bağışçılar, Afganistan'daki insani kriz ile mücadele için 1 milyar dolardan fazla yardım sözü vermişlerdi. Fakat taahhüt edilen yardımlar, ülkede bankacılık sisteminin çökmesi ve Kabil

havalimanının çalışır halde olmaması dolayısıyla hala gerçekleşmemiştir (UNAMA, 2021). Diğer taraftan, 12 Ekim’de Afganistan için düzenlenen G20 liderler zirvesinde insani felaketin önüne geçmek için 1 milyar Euro yardım paketini açıklamıştır. Avrupa Birliği de Afganistan’da ekonomik ve göç krizinin önüne geçmek için yardım taahhüdünde bulunmuştur. AB yardım paketi şunları içerir: 300 milyon Euro, aşılama, barınma ve insan haklarının korunması için artırılmış destekle, önceden taahhüt edilen insani yardım. 250 milyon Euro sağlık ve acil ihtiyaçlar için. Afganistan’ın komşularını desteklemek ve bölgedeki güvenliği artırmak için mali yardımları kapsamaktadır (BBC Farsça, 2021).

Bağışçı ülkeler her ne kadar mali destekleri ilan etseler de Afganistan’daki bankacılık sisteminin çalışmaması dolayısıyla ülkeye para transferi yapılamamakta ve bu durum söz konusu yardımların ihtiyaç sahiplerine zamanında ulaştırılmasını zorlaştırmaktadır. Ayrıca hava yollarının kapalı olması da insani yardımların ülkeye ulaştırılmasını engellemektedir.

Halihazırda nüfusunun yarısından fazlasının acil insani yardıma ihtiyaç duyduğu Afganistan’da özellikle kışın yaklaşması ile insani felaketin yaşanacağı uyarısı yapılmıştır. DSÖ Afganistan Temsilcisi Dr Luo Dapeng söz konusu krizle ilgili “Afganların sağlığa erişimi, kış yaklaşırken daha da zorlaşıyor. Kızamık ve akut sulu ishal salgınları yayılıyor. Ülke genelinde Covid-19 bulaşması devam ediyor. Çocukların bağışıklık sistemleri, yetersiz beslenme nedeniyle giderek daha fazla tehlikeye giriyor. Bu derinden rahatsız edici faktörlerin kombinasyonu, acil önlem alınmadığı takdirde önlenebilir hastalık ve ölümlerde artışa yol açacaktır” uyarısında bulunmuştur (UNAMA, 2021).

Öte yandan BM insani yardım çalışmalarına devam etmektedir. Sadece Eylül ayında 3,8 milyondan fazla kişiye gıda yardımı almış; 21.000 çocuk ve 10.000 kadın akut yetersiz beslenme tedavisi görmüş; ve 32.000 kişiye kış için battaniye ve kalın giysiler de dahil olmak üzere gıda dışı malzemeler verilmiştir. Bunun yanı sıra, birinci ve ikinci basamak sağlık hizmetleri ile yaklaşık 450 bin kişiye ulaşılmış; 160.000 çiftçiye geçim desteği ve 12.000 kişiye de acil psiko-sosyal ve ruh sağlığı desteği sağlanmıştır (BM,2021). Bununla birlikte ülkedeki insani felaketin büyümemesi için Birleşmiş Milletler Dünya Gıda Programı gibi kuruluşlar da insani destek çalışmalarını yürütmektedirler.

Afganistan’da derinleşen ekonomik kriz ve buna bağlı olarak yoksulluğun şiddetlenmesi ülkeyi insani felaketle karşı karşıya getirmiştir. BM ve yardım kuruluşları zamanında müdahale etmezlerse komşu ülkeler dahil Türkiye ve Avrupa’yı etkileyecek büyük dış göçün yaşanması kaçınılmaz olacaktır.

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

Aralık 2019’da Çin’in Wuhan şehrinde ortaya çıkan yeni virüse Covid-19 adı verilmiş ve bu virüsün yol açtığı tahribat ve yayılma hızı gerekçe gösterilerek Dünya Sağlık Örgütü 12 Mart 2020’de pandemi olarak ilan etmiştir. Covid-19 salgını ortaya çıktıktan diğer salgınlar gibi sadece bir bölge ile sınırlı kalmamış kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Salgın dünyanın her bölgesinde ekonomiden sağlığa, ulaşımdan iletişime, siyasetten eğitime kadar neredeyse tüm alanlarda ciddi tahribata neden olmuştur. Özellikle gelişmiş ülkelere nazaran istikrarsız ve çatışa yaşayan bölgelerde salgının halk açısından ekonomik sonuçları daha ağır olmuştur.

Yaklaşık kırk yılı aşkın süredir devam eden iç çatışma ve buna bağlı olarak siyasi ve ekonomik istikrarsızlıkla mücadele eden Afganistan’ı çok derinden etkilemiştir. Günümüzde kızamık, çocuk felci AIDS ve tüberküloz gibi hastalıklarla mücadele eden Afganistan, salgının gelmesiyle yeni bir krizle karşı karşıya kalmıştır.

İç çatışma, işsizlik, yoksulluk, yetersiz beslenme ve tıbbi yetersizliklerle karşı karşıya kalan Afganistan, Mayıs ayında vakaların artması ile yetersiz derecede olan sağlık sistemi tamamen çökmüştür. Salgın ile mücadele sürecinde, toplum katılımının düşük olmasının yanı sıra, sağlık personel ve sağlık ekipman yetersizliği Afganistan’ın karşı karşıya kaldığı en önemli zorluklardandır. Bununla birlikte, bazı bölgelerde sağlık merkezlerinde kontrol önlemleri dahil olmak üzere sosyal mesafe kurallarına, kısıtlamalara ve sağlık tavsiyelerine düşük düzeyde uyma ve kırsal bölgelerde halkın sağlık hizmetlerine sınırlı erişimi, Covid-19 ile mücadeleyi daha da zorlaştırmış ve yayılmasını da hızlandırmıştır.

İlk Covid-19 vakası 22 Şubat tarihinde İran’dan dönüş yapan Afgan göçmenler arasındaki kişilerde Herat şehrinde görünmesi hükümeti harekete geçirmiştir. Kabil hükümeti ilk olarak Herat şehrinde olağanüstü hal ilan etmiş ve sınır kapılarında önlemleri artırmıştır. Öte yandan nüfusunun yaklaşık yüzde 50’sinden fazlasının yoksulluk sınırı altında yaşayan Afganistan, salgının olumsuz ekonomik etkileri halkın günlük yaşamının zorluklarını daha artırmıştır. Salgının yayılması ile Mart ayında ülke genelinde uygulanan

kısıtlamalar, çok sayıda insanın işini kaybetmesine ve ekonomik sorunların artmasına yol açmıştır. Hükümetin Mart ayında uyguladığı önlemler, büyük ve önemli şehirlerin karantina altına alınması, ülkede ekonomik faaliyetlerin kısıtlanması, bir yandan özel sektörün zarar görmesine, diğer yandan binlerce kişinin işinin kaybetmesine yol açmıştır.

Öte yandan uygulanan kısıtlamalar ülkede temel gıda ve yakıt fiyatlarının da iki üç kat daha yükselmesine neden olmuştur. Bu durum alım gücü düşük olan ailelerin temel gıdaya erişimleri kısıtlanmıştır. Bununla birlikte birçok aile, komşu İran ve Pakistan'da çalışan bir veya daha fazla aile üyesinden mali destek alırken, salgınla beraber işlerini kaybettikleri için mali destek alamamış ve yetersiz beslenmeyle karşı karşıya bırakmıştır. Bütün bunlar, krizin derinliğinin neden olduğu kaygı düzeyini ve ülke genelinde insanların yaşam koşulları üzerindeki etkilerini açıkça göstermektedir.

Dünya Bankası, salgınla beraber büyüyen ekonomik krizin insanların yaşam koşulları üzerindeki yıkıcı etkilerini hafifletmek ve aynı zamanda ülkenin sağlık sistemini için 300 milyon dolarlık finans desteği sağlamıştır. 17 Haziran 2020 yılı itibariyle Afgan hükümeti, salgın ile mücadele için uluslararası toplum tarafından 814 milyon dolar yardım yapıldığını ve ABD'nin Afgan hükümetinin hastalıkla mücadelesine yardım etmek için 400 milyon dolar taahhüt ettiğini açıklamıştır. Fakat tüm bu yardımlara rağmen devlet kurumlarında yaygın olan yolsuzluklar ve salgın ile mücadeledeki yönetim yetersizliği nedeniyle hastanelerde teşhis kitleri ve hayati öneme sahip solunum cihazları gibi gerekli ekipmanlar sağlanamamıştır.

Tüm bunlar ülkede virüsün kontrolünü zorlaştırmakla beraber Covi-19 hastalığından kaynaklı ölümlerde artış yaşanmıştır. Ülkede 20 Ekim itibariyle 155 bin 309 korona virüs vakası görülmüş ve 7.214 kişi ölmüştür. Fakat ülkede resmi vaka sayısının düşük olması, halkın büyük çoğunluğunun sağlık merkezlerine başvuramalarıyla birlikte sağlık sisteminin kapasitesi ile doğrudan alakalıdır. Öte yandan hükümetin yeterli kaynağa sahip olmadığından aşılama süreci geç başlamakla beraber çok sınırlı sayıda uygulanmıştır. 2021 yılı Ağustos ayı itibariyle toplamda 2,2 milyon kişi aşı olmuştur. Bu arakam Afganistan nüfusunun yüzde 3 ila 5'ine denk gelmektedir. Fakat Taliban'ın yönetimi ele geçirmesi ile aşılama oranları hızla düşerken, ülkede 1.8 milyon Covid-19 aşı dozu siyasi gelişmelerden dolayı kullanılmamıştır.

Öte yandan, Afganistan sağlık sisteminin tamamen dış yardımlara bağımlı olması dolayısıyla, Kabil hükümetinin düşmesinin ardından dış yardımların kesilmesi sağlık sisteminin çökmesine yol açmıştır. Dünya Sağlık Örgütü, Afganistan'daki tüm sağlık tesislerinin sadece %17'sinin tamamen işlevsel olduğunu açıklamıştır. Bu durum yüzbinlerce insanın sağlık hizmetlerine erişimlerini kısıtlamış ve özellikle acil müdahale gerektiren insanların hayati tehlikesini artırmıştır. Afganistan'da salgının başlaması ile derinden etkilenen sağlık sistemi ve ekonomi, Taliban'ın 20 yıl sonra yeniden yönetime gelmesi ile çökme eşiğine gelmiştir. Afganistan'da insani krizin önüne geçmek ve insani yardımların devamının sağlanması için bir an önce gereken mali destek mekanizmaları geliştirmelidir. Aksi halde Afganistan'daki insani krizin bölge ve dünya için geri dönüşü olmayacak sonuçlar doğuracaktır.

KAYNAKÇA

8subh. (2021). *World Health Organization: Protect staff and health facilities in Afghanistan*. <https://8am.af/world-health-organization-protect-staff-and-health-facilities-in-afghanistan/>(Erişim Tarihi: 21.09.2021).

Adili, G. (2021). *The cost of treating coronary patients in public hospitals is twice as high as in private hospitals*. <https://pajhwok.com/fa/2021/07/29/the-cost-of-treating-coronary-patients-in-public-hospitals-is-twice-as-high-as-in-private-hospitals/>(Erişim Tarihi: 22.09.2021).

Ajand, F. (2021). *Implementing a new round of restrictions on the expansion of the corona in Afghanistan*. <https://www.independentpersian.com/> (Erişim Tarihi: 24.09.2021).

Azadiradio. (2021). *Registration of 15 cases of black fungus in Afghanistan; What are the symptoms of this disease?*. <https://da.azadiradio.com/a/31365679.html>(Erişim Tarihi: 25.09.2021).

BBC Farsça. (18 Kasım 2020). *Announcing the beginning of the second wave; Corona test was mandatory to enter Afghanistan*. <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-54984408>(Erişim Tarihi: 26.09.2021).

BBC Farsça. (21 Kasım 2020). *The second wave of the corona in Afghanistan; Universities Were Closed For Three Months*. <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-55027632>(Erişim Tarihi: 27.09.2021).

- BBC Farsça. (29 Mayıs 2021). *Corona in Afghanistan; 'Alarm bells rang', schools and universities closed in 16 provinces*. <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-57281473>(Erişim Tarihi: 21.09.2021).
- BBC Farsça. (Şubat 2021). *Corona vaccination has begun in Afghanistan*. <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-56165443>(Erişim Tarihi: 30.09.2021).
- BM (Temmuz 2021). *Protection of civilians in armed conflict midyear Update;1 January to 30 June 2021*. https://unama.unmissions.org/sites/default/files/unama_poc_midyear_report_2021_26_july.pdf (Erişim Tarihi: 24.09.2021).
- BM. (2021). *Afghanistan: World must act on 'make or break moment' – UN chief*. <https://news.un.org/en/story/2021/10/1102722> (Erişim Tarihi: 02.10.2021).
- Çetiner, M., & Şahin S. (2021). Pandemi Sürecinde Türkiye ve Dünya Ekonomisindeki Gelişmeler. *International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies (IDEA STUDIES)*, 7(25), 52-60.
- DSÖ.(22 Eylül 2021). *Acute health needs in Afghanistan must be urgently addressed and health gains protected*. <https://www.who.int/news/item/22-09-2021-acute-health-needs-in-afghanistan-must-be-urgently-addressed-and-health-gains-protected>(Erişim Tarihi: 04.10.2021).
- Dünya Bankası. (2021). *Fighting Covid-19 Poverty in Afghanistan*. <https://blogs.worldbank.org/prs/endpovertyinsouthasia/mbarzh-ba-fqr-nashy-az-kwwyd-19-dr-afghanistan>(Erişim Tarihi: 05.10.2021).
- DW. (2021). *Fear of the spread of the Corona virus forced the Taliban to work with health workers*. <https://www.dw.com/fa>(Erişim Tarihi: 06.10.2021).
- Humanium. (2021). *Children of Afghanistan*. <https://www.humanium.org/en/afghanistan/>(Erişim Tarihi: 10.10.2021).
- Jalil, R. (2021). *The process of applying the corona vaccine in Afghanistan resumed with the arrival of the vaccine from China*. <https://www.etilaatroz.com/125998/covid19-vaccination-resumed-in-afghanistan/>(Erişim Tarihi: 09.10.2021).
- Naw Andish, İ.(2021). *Research report; How was the preparation process for the Corona program?*. <https://www.etilaatroz.com/129493/research-report-how-has-preparation-process-for-corona-program-been/>(Erişim Tarihi: 12.10.2021).
- Nuri, F. (2021). *10 Million People Are likely to be Infected With Corona In Afghanistan*. <https://www.independentpersian.com>(Erişim Tarihi: 13.10.2021).
- Payman, W. (2019). *There is no preparation for the fight against Corona in Afghanistan*. <https://8am.af/there-is-no-preparation-needed-to-fight-corona-in-afghanistan/>(Erişim Tarihi: 11.10.2021).
- Payman, W. (2021). *Why is the process of getting Covid-19 and the resulting deaths in Afghanistan slow?*. <https://8am.af/is-the-trend-in-quaid-19-and-its-deaths-in-afghanistan-slow/> (Erişim Tarihi: 13.10.2021).
- Subhekabul. (2021). *New \$ 132 million in World Bank assistance to fight the corona in Afghanistan* <https://subhekabul.com/%D8%AE%D8%A8%D8%B1%D9%87%D8%A7/afghanistan-covid19-worldbank-aid/>(Erişim Tarihi: 14.10.2021).
- Şahi, M. (5 Haziran 2020). *New challenge for Afghan doctors with Corona: "Mullah Imam's words are more valid than doctors' diagnoses*. <https://per.euronews.com/2020/05/17/afghan-doctors-new-challenge-with-coronavirus-exclusive-report>(Erişim Tarihi: 15.10.2021).
- Tolonews. (29 Mayıs 2021). *Schools And Universities Closed in 16 Provinces With The Spread of The Third Wave Of The Corona*. <https://tolonews.com/fa/afghanistan-172462>(Erişim Tarihi: 8.10.2021).
- UNAMA. (6 Ekim 2021). *UN And Humanitarian Partners Scale Up Life-Saving Response To Crisis In Afghanistan And Call On All Donors To Urgently Turn Pledges Into Reality*.

<https://unama.unmissions.org/un-and-humanitarian-partners-scale-life-saving-response-crisis-afghanistan-and-call-all-donors>(Erişim Tarihi: 16.10.2021).

UNDP. (2021). *Pandemic threatens Afghanistan's health system, economy, and peace process, UNDP study finds.* <https://www.undp.org/press-releases/pandemic-threatens-afghanistans-health-system-economy-and-peace-process-undp-study>(Erişim Tarihi: 16.10.2021).

VOA. (2021). *The United States has frozen \$ 9.5 billion in assets of the Central Bank of Afghanistan* https://ir.voanews.com/a/persiannewsamerica_us-freezes-asset/6130794.html(Erişim Tarihi: 17.10.2021).